

УДК 330.341.1

ОСНОВНІ ТЕНДЕНЦІЇ ІННОВАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ УКРАЇНСЬКИХ ПІДПРИЄМСТВ У ХХІ ст.

МАРІЯ КОШЕВЦОВА,

асистент Донецького національного технічного університету

У статті досліджено характер та основні тенденції інноваційної діяльності в Україні в перше десятиліття ХХІ ст. Аналіз проведено за такими показниками: інноваційна активність підприємств, джерела фінансування, регіональна та галузева структура інновацій, джерела витрат.

Ключові слова: інноваційна діяльність, джерела фінансування, інноваційна продукція, інноваційні витрати.

Постановка проблеми. Інноваційна діяльність в Україні є актуальним питанням, особливо з того часу, як відкрилися кордони для зовнішньої торгівлі та стала необхідною умова випуску конкурентоздатної продукції. Досягнення стратегічної мети починається на рівні підприємства й вимагає створення організаційних, економічних і правових умов, що сприяють залученню в господарський оборот результатів науково-технічної діяльності й розвитку виробництва конкурентоздатної наукомісткої продукції. Це питання постає зокрема й у світлі підписання міждержавної програми інноваційного співробітництва країн СНД. Нам необхідно чітко уявляти стан інноваційної сфери для того, щоб знати, що запропонувати іноземним колегам та що в них запозичити, яким досвідом обмінятися, які сфери є найбільш перспективними для співробітництва.

Огляд та аналіз джерел. У роботах Т. В. Цихан [1], В. П. Письмак [2], М. Лендел та С. Товканець [3] простежено тенденції та характер інноваційної діяльності в Україні, виконано порівняльний аналіз інноваційного розвитку промисловості нашої та інших країн світу. Дослідженнями інноваційного розвитку також займаються Комітет з питань науки і освіти України, Державне агентство України з інвестицій та інновацій, Інститут економіки та прогнозування, інші наукові установи. Збір статистичних показників виконують спеціалізовані державні установи (управління статистики та різні інститути прогнозування). Вони публікують звіти, які можна взяти за першоджерело аналізу [4-9].

Разом із тим, досить мало уваги приділено саме аналізу статистичних показників діяльності (у т. ч. інноваційної) українських підприємств, на основі якого можна робити висновки про ступінь інноваційного розвитку та його основні тенденції.

Метою статті є аналіз інноваційної діяльності українських підприємств на основі статистичних даних за 2000-2010 рр., виділення основних тенденцій та перспектив її розвитку.

Виклад основного матеріалу. Аналіз технологічного рівня розвитку в Україні показує, що багатокладність виробництва стає нині однією з головних структурних проблем української економіки. Сьогодні в Україні домінує відтворення третього технологічного укладу: панування залізничного транспорту, чорної металургії, електроенергетики, неорганічної хімії, споживання вугілля, універсального машинобудування, електроенергетики. Частково присутній четвертий уклад: розвиток органічної хімії і полімерних матеріалів, кольорової металургії, нафтопереробки, автомобілебудування, точного машинобудування і приладобудування, електронної промисловості. На частку п'ятого технологічного укладу припадає тільки 3-5 % у загальній структурі національної економіки. Цей уклад сьогодні визначає власне постіндустріальний тип виробництва (розвиток складної обчислювальної техніки, сучасних видів озброєнь, програмного забезпечення, авіаційної промисловості, телекомунікацій, роботобудування) [1].

За даними Інституту економічного прогнозування НАН України, частка третього технологічного укладу у випуску вітчизняної продукції складала 57,9 %, четвертого - 38 %, п'ятого - 4 %. Із загального обсягу коштів 60 % інноваційних витрат припадає на четвертий технологічний уклад, 30 % - на третій, на п'ятий - 8,6 % (табл. 1).

Починаючи з 2001 р., відбувається скорочення кількості підприємств, що здійснювали та впроваджували інновації (табл. 2).

Таблиця 1. - Характеристика технологічної багатокладності економіки України [5]

Показники	Технологічні уклади			
	3-й	4-й	5-й	6-й
Обсяг виробництва продукції	57,9 %	38 %	4 %	0,1 %
Фінансування наукових розробок	6 %	69,7 %	23 %	0,3 %
Витрати на інновації	30 %	60 %	8,6 %	0,4 %
Інвестиції	75 %	20 %	4,5 %	0,5 %
Капітальні вкладення на технічне переозброєння і модернізацію	83 %	10 %	6,1 %	0,9 %

Таблиця 2. - Інноваційна активність підприємств*

Рік	Частка підприємств, що займалися інноваціями, %	Упроваджено нових технологічних процесів, шт.
2000	14,8	1403
2001	14,3	1421
2002	14,6	1142
2003	11,5	1482
2004	10,0	1727
2005	8,2	1808
2006	10,0	1145
2007	11,5	1419
2008	10,8	1647
2009	10,7	1893
2010	11,5	2043

* Примітка: розроблено автором на основі даних [4, 6]

За 2000-2009 рр. цей показник знизився з 14,8 % до 10,7 %. У 2010 р. він почав зростати до 11,5 %. [4, с. 13]. Дуже позитивною тенденцією є зростання кількості впроваджених нових технологічних процесів майже у 1,5 раза за досліджуваний період.

У той же час обсяги реалізованої інноваційної продукції до 2007 р. поступово збільшувалися (рис. 1). У 2007 р. обсяг реалізації склав 32746,35 млн грн, що більше, ніж у 2005 р., приблизно на 30 %, але в 2008-2009 рр. дещо зменшився через загальне падіння реалізації продукції внаслідок економічної кризи. Але вже в 2010 р. виріс до рекордного за весь період показника - 44450 млн грн.

Обсяг реалізованої продукції наводиться у фактичних цінах, тому для того, щоб дізнатися про зростання в чистому вигляді, необхідно враховувати рівень інфляції в поточному році.

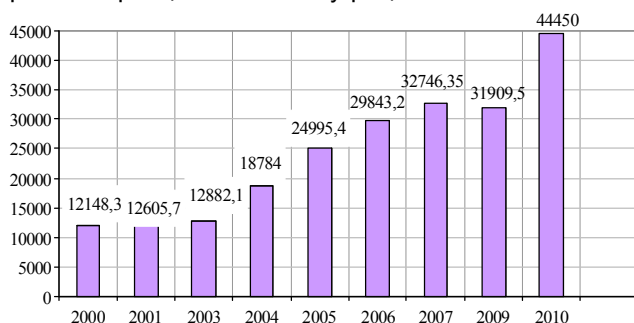

Рис. 1. Обсяг реалізованої інноваційної продукції, млн грн (розроблено автором на основі даних [4, 6]).

Із загальної кількості інноваційних підприємств 420 реалізовували продукцію, нову для ринку України, обсяг якої становив 22,3 млрд грн, або 3,7 % обсягу реалізованої промислової продукції. Майже половину з них склали підприємства машинобудування, обсяг реалізації інноваційної продукції на них склав 9,6 млрд грн, або 11,2 % обсягу реалізованої продукції галузі; 65 підприємств з виробництва харчових продуктів, напоїв та тютюнових виробів (1,8 млрд грн і 2,1 %); 51 підприємство хімічної та нафтохімічної промисловості - (5,7 млрд грн і 15,5 %).

Що стосується сфери послуг, яка є найбільш динамічним сектором економіки в передових промислових державах, то в нашій країні вона відрізняється досить низьким рівнем інноваційної активності порівняно з промисловістю. У 2007 р. усього 2,4 % від загальної кількості обстежених у сфері послуг здійснювали розробку й упровадження технологіч-

них інновацій. При цьому найбільш поширеним видом інноваційної діяльності у сфері послуг є закупівля програмних засобів, яку здійснювали близько 70 % інноваційно-активних підприємств цього сектора економіки. Інший популярний вид інноваційної діяльності - придбання машин й устаткування, пов'язаного з реалізацією нововведень (59,4 % підприємств). Проте частка підприємств, що виконують дослідження й розробки, становила тут лише 13,4 %.

Серед видів послуг, де найбільш поширюються інновації, є: готельний та ресторанный бізнес - 10,3 %; діяльність транспорту та зв'язку - 16,4 %; операції з нерухомим майном, орендою, інжинірингом та наданням послуг підприємцям - 75,5 %; освіта - 2,1 %; охорона здоров'я та надання соціальної допомоги - 4,3 %; надання комунальних та індивідуальних послуг; діяльність у сфері культури - 10,3 % [6].

Згідно зі Стратегією інноваційного розвитку України на 2010-2020 рр. в умовах глобалізаційних викликів та міждержавною програмою інноваційного співробітництва держав СНД на період до 2020 р., що підписана одночасно з договором про зону вільної торгівлі (у межах СНД), частка інноваційної продукції в обсязі промислового виробництва має зрости до 2020 р. у чотири рази й сягнути 20 %. Рівень інноваційної активності підприємств збільшиться у два-три рази, у півтора рази очікується збільшення частки високотехнологічного виробництва в структурі промисловості [7, 9]. На початку 2012 р. повинні з'явитися рекомендації та пропозиції міністерств щодо реалізації цієї програми.

Основні напрямки інноваційних витрат підприємств відображені на рис. 2. Розподіл обсягу витрат підприємств на інновації наочно демонструє, що інноваційна активність українських фірм зосереджена більшою мірою на придбанні машин та обладнання. Ця тенденція спостерігається і в цілому на підприємствах в Україні. У той же час у загальноосвітньому контексті найбільш розповсюдженим є придбання ліцензій та ноу-хау.

У 2010 р. в середньому по Україні на одне інноваційне підприємство припадало близько 5,2 млн грн витрат.

Обсяг інноваційних витрат українських підприємств у 2006 р. склав 10,9 млрд грн. При цьому майже всі ці кошти були спрямовані безпосередньо на технологічний трансфер: 68,9 % було спрямовано на придбання машин, обладнання та програмного забезпечення; 1,8 % - на придбання результатів НДР інших організацій (зовнішні НДР), виконаних іншими організаціями для розробки нових або вдос-

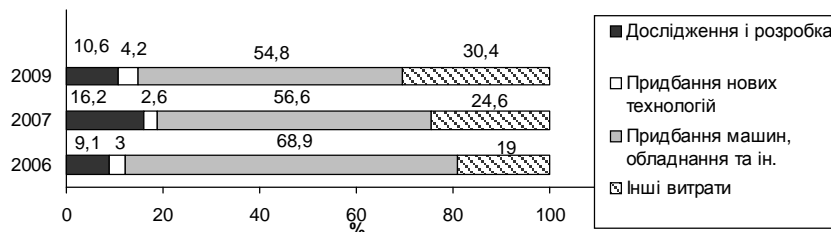

Рис. 2. Розподіл обсягу витрат підприємств на інновації (розроблено автором на основі даних [4, 5]).

коналених продуктів та процесів; 3,0 % - на придбання інших зовнішніх знань (нових технологій, у т. ч. виключних майнових прав власності на винаходи, корисні моделі, промислові зразки; комерційних таємниць; проєктів; товарних знаків, придбаних у зв'язку з проведенням підприємством інновацій; інжинірингових, консалтингових послуг) [5].

Позитивною тенденцією є скорочення витрат на придбання машин та обладнання за 4 роки на 14,1 % та незначне зростання витрат на придбання нових технологій.

Інвестиції в основні засоби (придбання машин, обладнання та програмного забезпечення) здійснювалися в основному за рахунок власних коштів

(табл. 3). Також активно залучалися кредити банків. Але разом зі зростанням у 2009 р. значущості власних коштів до 63,3 % частка кредитів упала до 14,2 %. У 2010 р. більш ніж удвічі зросла частка коштів населення та приватних осіб.

Понад 90 % підприємств здійснювали технологічний трансфер за рахунок власних коштів, обсяг яких становив майже три чверті загального обсягу витрат (8,0 млрд грн). Кредити на суму 2,0 млрд грн отримали 145 підприємств. Кошти іноземних інвесторів, обсяг яких становив 0,3 млрд грн (3,0 %), залучили 23 підприємства [6]. Лише 44 підприємства отримали підтримку держбюджету та 13 - місцевих бюджетів.

Таблиця 3. - Інвестиції підприємств в основні засоби за джерелами фінансування, % [4, с. 17]

Джерело	2007 р.	2008 р.	2009 р.	2010 р.
Державний та місцеві бюджети	9,5	9,2	7,1	9,2
Власні кошти	56,5	56,7	63,3	55,7
Іноземні інвестиції	3,5	3,3	4,5	2,3
Кошти населення та приватних осіб	7,3	9,1	6,8	13,8
Кредити банків	16,6	17,3	14,2	13,7
Інші	6,6	4,4	4,1	5,3

Фінансові ресурси для здійснення інноваційної діяльності на рівні підприємства доцільно розділити за допомогою такого критерію, як можливість товаровиробника безпосередньо впливати й самостійно

регулювати умови їхнього одержання. Аналіз структури фінансування інноваційної діяльності підприємства за джерелами показав високу значущість власних коштів (табл. 4)

Таблиця 4. - Структура фінансування інноваційної діяльності підприємства *

Стаття фінансування	1999	2000	2001	2002	2003	2005	2006	2007	2008	2009
Власні кошти	69,3	79,7	83,9	71,1	70,3	87,7	84,6	73,7	60,6	65
Кошти Державного та місцевих бюджетів	13,3	0,5	2,9	1,6	3,1	0,8	2,1	1,4	2,8	1,6
Кошти вітчизняних та зарубіжних інвесторів	8,2	10,3	4,8	4,7	7,9	4,1	3,3	3,2	0,96	19
Кредити	6,1	6,2	6	12,6	18	7,1	8,5	18,4	17,3	13,2
Кошти інших джерел	3,1	3,2	2,4	4	0,7	0,2	1,5	3,3	18,4	1,15

* Примітка: розроблено автором на основі даних [4, 5]

Динаміка розподілу за кожним джерелом показує зростання обсягів кредитів та зменшення державного фінансування, а також коштів інвесторів (рис. 3). Порівняння джерел фінансування інноваційної діяльності та інвестування в основні засоби за статтею "Власні кошти" також доводить, що основні витрати українських підприємств ідуть на придбання машин та устаткування.

Тобто в структурі фінансування інноваційної діяльності весь досліджуваний період зберігається тенденція переваг власних коштів підприємства. Ця тенденція походить ще із часів планової економіки, коли керівники могли розраховувати лише на власні сили та частково - на кошти Держбюджету.

Але в сучасних умовах дефіциту Держбюджету багато хто скаржиться на відсутність державної допомоги, власних коштів не завжди вистачає, іноземних інвесторів знайти складно, особливо після світової фінансової кризи у 2008 р. Натомість комерційні банки завдяки правильно проведеній державній політиці підтримки банківської сфери у період фінансової кризи досить швидко знову активно розпочали кредитування.

Занизькими й нерівномірними є темпи регіонального розвитку. Серед регіональних лідерів за статистикою в інноваційній діяльності можна виділити м. Київ, Харківську, Донецьку, Дніпропетровську, Запорізьку та Львівську області.

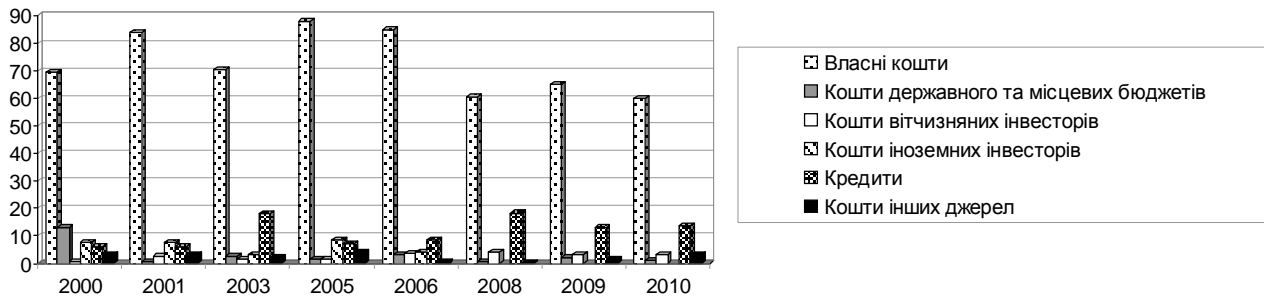

Рис. 3. Розподіл обсягу фінансування інноваційної діяльності підприємства за джерелами (розроблено автором на основі даних [4, 5]).

Відповідно до результатів аналізу інноваційної діяльності за міжнародною методологією CIS 6 у декількох регіонах (м. Київ, АР Крим, Харківська, Донецька та Чернівецька області), рівень інноваційної активності підприємств коливається в діапазоні 10-30 %; рівень інноваційної активності великих підприємств України складає 23-49 %, середніх - 11-29 %, малих - 7-23 %. Найвищий показник - серед великих підприємств м. Києва, найнижчий - серед малих Чернівецької області. У м. Києві, АР Крим та Чернівецькій області найвищий рівень інноваційної активності має діяльність, пов'язана з комп'ютерами та ПЗ, консультуванням у сфері архітектури та інжинірингу, технічними випробуваннями (74,3 %). Для Харківської області - це переробна промисловість, а в Донецькій - це переробна промисловість і фінансова діяльність. Основним напрямком інноваційної діяльності (78-91 % підприємств) обстежених регіонів стало придбання машин, обладнання та ПЗ для виробництва нових продуктів та послуг [8].

Це говорить про несформовані пріоритети регіонального інноваційного розвитку та відсутність механізму інтеграції регіональних галузевих програм до національної інноваційної системи.

Темпи інноваційного розвитку української економіки за рахунок кластерів також залишають бажати кращого, хоча сама ідея їх створення вже знайшла своє відображення в роботі регіональних і місцевих органів управління України. Кластер виступає індустріальним комплексом на основі концентрації мереж виробників, постачальників і споживачів, пов'язаних технологічним циклом. Причина виникнення кластерів полягає в необхідності створення технологічних зв'язків між галузями й секторами економіки для реалізації їх потенційних переваг [3].

На жаль, в Україні кількість кластерів збільшується повільно, і сьогодні вони існують лише у 8 областях. Найбільше їх у Хмельницькій області, де розташовані швейний, будівельний, харчовий і туристичний кластери. На відміну від України, провідні країни світу (Данія, Нідерланди, Бельгія, Канада, Фінляндія, Південна Америка, Франція й Італія) активно використовують кластерні моделі для просування національної економіки та успішно адаптують і використовують щодо економік різного ступеня розвитку.

Висновки

1. Частка українських підприємств, що займаються інноваціями, за останні 10 років знизилася на 4 %. Водночас кількість упроваджених нових технологічних процесів зросла в 1,5 раза.

2. Основним джерелом інноваційного фінансування були і є власні кошти. Хоча це не завжди є

ефективним їх використанням. Зросла роль банківських кредитів.

3. Основним напрямком інноваційної діяльності на вітчизняному підприємстві в досліджуваній період 2000-2010 рр. є придбання машин та устаткування.

4. Регіональна інноваційна активність в основному зосереджена в промислових центрах із виробництва інноваційної продукції та наукових центрах із надання послуг. Першість у галузевій структурі інноваційної діяльності підприємств належить переробній промисловості, діяльності, пов'язаній із комп'ютерами та програмним забезпеченням, консультуванням у сфері архітектури та інжинірингу, технічними випробуваннями.

5. У результаті підписання міждержавної програми інноваційного співробітництва країн СНД прогнозується до 2020 р. зростання інноваційної активності підприємств у 2-3 рази (тобто до 30 %), збільшення частки інноваційної продукції (до 20 %) та частки високотехнологічного виробництва в промисловості. Можливо, це стане поштовхом до переходу України на 4-й, а частково - збільшення частки 5-го технологічного укладу економіки.

У подальших дослідженнях слід порівняти структуру економік країн-партнерів України за укладами і виробити рекомендації щодо оптимізації міжнародної інноваційної складової розвитку вітчизняної економіки.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Цихан Т. В. О концепции технологических укладов и приоритетах инновационного развития Украины / Т. В. Цихан // Теория и практика управления. - 2005. - № 1. - С. 33-46.
2. Письмак В. П. Проблемы устойчивого функционирования социально-экономической модели Украины / В. П. Письмак. - Донецк : Донеччина, 2009. - 544 с.
3. Лендел М. Виробничий потенціал регіону в умовах ринкових перетворень / М. Лендел, С. Товканець. - Ужгород : Карпати, 2009. - 230 с.
4. Державний комітет статистики України. Україна 2010. Статистичний збірник. - К. : Держкомстат, 2011. - 27 с.
5. Офіційний сайт Інституту економіки та прогнозування НАН України [Електронний ресурс]. - Режим доступу : <http://ief.org.ua>.
6. Офіційний сайт Державного комітету статистики [Електронний ресурс]. - Режим доступу : <http://ukrstat.gov.ua>.
7. Офіційний сайт Комітету з питань науки і освіти [Електронний ресурс]. - Режим доступу : <http://kno.rada.gov.ua>.
8. Регіональний філіал НІСД у м. Харкові [Електронний ресурс]. - Режим доступу : <http://old.niss.gov.ua>.
9. Офіційний сайт Державного агентства України з інвестицій та інновацій [Електронний ресурс]. - Режим доступу : <http://ukrproject.gov.ua>.

M. Koshevtsova

**THE MAIN TENDENCIES OF INNOVATIVE ACTIVITY OF UKRAINIAN ENTERPRISES
IN THE XXI CENTURY**

Special attention author pays to the character and the main tendencies of innovational in Ukraine for the first decade of XXI century. The analysis was carried out for the following points: innovational activity of enterprises, the sources of finance, regional and branch structure of innovations, the source of expenses.

Key words: innovational activity of enterprises, the sources of finance, innovation, innovational expenses.

© М. Кошевцова

Надійшла до редакції 12.01.2012

УДК 336.144

**АНАЛІЗ РИЗИКІВ ФІНАНСОВОГО ПЛАНУВАННЯ
НА ЗАЛІЗНИЧНОМУ ТРАНСПОРТІ****ОЛЬГА КРАВЧЕНКО,**

кандидат економічних наук, доцент кафедри "Фінанси транспорту"

Державного економіко-технологічного університету транспорту, м. Київ

У статті обґрунтовано необхідність урахування існуючої невизначеності зовнішнього середовища у фінансовому плануванні й прогнозуванні на залізничному транспорті, а також розглянуто види ризиків і рівні невизначеності, що впливають на ефективність фінансового планування. Запропоновано використання методології сценарного планування для покращення якості довгострокових і стратегічних фінансових планів та прогнозів.

Ключові слова: фінансове планування, ризик, невизначеність, залізничний транспорт.

Постановка проблеми. Підвищення невизначеності зовнішнього середовища суттєво впливає на всі аспекти довгострокового та стратегічного управління економічними системами, у тому числі й на функціонування залізничного транспорту України¹. Тому для успішного функціонування й розвитку в умовах динамічного й нестаціонарного зовнішнього середовища всі елементи системи управління, зокрема залізничним транспортом, повинні мати здатність адаптуватися до виникаючих змін. Одним із дієвих інструментів забезпечення довгострокової і стратегічної адаптації може стати фінансове планування й прогнозування.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Фінансове планування як напрямок наукових досліджень знаходиться в центрі уваги багатьох зарубіжних та вітчизняних учених. Значний науковий інтерес для осмислення проблем фінансів, фінансового планування й прогнозування становлять праці провідних західних науковців: Р. Брейлі, Е. Грінолла,

Є. Брігхема, Ч. Ф. Лі, С. Майерса, Д. І. Фіннерті, Дж. К. Горна та багатьох інших.

Суттєвий внесок у з'ясування проблем фінансового планування й прогнозування як на рівні окремих підприємств, так і на рівні галузей економіки зробили І. Т. Балабанов, О. М. Бандурка, О. І. Бородіна, І. А. Бланк, А. Н. Жилкіна, А. М. Ковальова, В. В. Ковальов, Л. Н. Павлова, А. М. Поддєрьогін та ін.

Особливий інтерес викликає поява публікацій, присвячених запровадженню бюджетування й фінансового планування в практику управління залізничним транспортом України, таких фахівців, як Л. М. Твардовська, Ю. В. Півняк, Ю. П. Труханов, В. О. Мельник, О. М. Козир та ін.

Але, незважаючи на достатньо широке коло задач, яке розглянуто й вирішене в наукових публікаціях, проблема аналізу й урахування можливих змін зовнішнього середовища при фінансовому плануванні й прогнозуванні майже не була висвітлена. Тому аналіз невизначеності в умовах перехідної економіки України, яка характеризується підвищенням динамічності й нестаціонарності, є дуже актуальним.

Метою статті є аналіз ризиків внутрішнього й зовнішнього середовища, що впливають на ефективність фінансового планування й прогнозування розвитку залізничного транспорту.

¹ Кінг Уїтні-молодший зазначав, що "зміни мають значний психологічний вплив на людський розум. Лякаючи, зміни загрожують, тому що все може погіршитися. Обнадіюючи, зміни підбадьорюють, бо все може поліпшитися. Запевняючи, зміни надихають, оскільки виклик існує, щоб зробити речі кращими".